

Концепт «картина світу» як об'єкт гуманітарних досліджень.

Розглянуто та систематизовано підходи до вивчення «картини світу» у гуманітарних дослідженнях. Основна увага зосереджена на сутнісних характеристиках та тлумаченнях даного поняття.

Ключові слова: картина світу, етнічна картина світу, наукова картина світу, мовна картина світу, образ світу, ментальність.

На сучасному етапі розвитку науки чітко намітилася тенденція розгляду процесів і явищ, які вивчаються у всій сукупності їх взаємозв'язків, а спроба глобального охоплення проблем, що стоять перед різними галузями знань, призводить до зміни парадигми наукових досліджень. Закономірним є те, що в центрі уваги дослідників постав складний науковий об'єкт, який термінологічно визначається як «картина світу», дослідження якого потребує універсалізації, всезагальності знань, що досягаються плюралістичністю методів і перетином міждисциплінарних меж.

У сучасній науці термін «картина світу» активно використовується вченими майже в усіх галузях науки – у філософії, історії, етнографії, соціології, психології, літературознавстві, лінгвістиці тощо. Він належить до ряду фундаментальних понять, що виражають специфіку буття людини, взаємовідносини її зі світом, найважливіші умови існування її у світі. Картина світу є цілісним, глобальним образом останнього, результатом багатогранної духовної активності людини.

Аналізу даного феномену присвячені дослідження з філософії (Л. Вітгенштейн, М. Гайдеггер, Б. Рассел, П. Северінова), культурології (К. Гіртц, А. Гуревич, С. Лур'є, Р. Редфілд, Ю. Чернявська), лінгвістики (Л. Вайстербер, В. фон Гумбольдт, Р. Кісь), психології (Ю. Артем'єва, О. Леонт'єв, В. Петренко). Проте, не дивлячись на досить часте використання концепту «картина світу»,

чіткої дефініції, яка б повною мірою відображала всю його своєрідність та унікальність, ще не сформульовано.

Метою статті є аналіз і характеристика концепту «картина світу», що здійснюється у різних галузях гуманітарного дослідження.

У різних джерелах час появи поняття «картина світу» датується по-різному і називаються різні вчені, які першими запропонували цей термін. Можливо такі розбіжності зумовлені тим, що поняття «картина світу» ввійшло у наукову мову відносно нещодавно, тому і шляхи його виникнення недостатньо вивчені. До того ж його складові елементи – «картина» і «світ» - також мають неоднозначне трактування.

Концепція «картини світу» була сформульована видатним американським етнологом Р.Редфілдом, за визначенням якого, «картина світу» - це бачення світобудови, характерне для того чи іншого народу, це уявлення членів суспільства про самих себе і про свої дії, свою активність у світі. Науковець наголошує на відмінності «картини світу» від «національного характеру» - концепція «національного характеру» стосується, перш за все, поглядів на культуру з боку зовнішнього спостерігача, а «картина світу» вивчає погляд члена культури на зовнішній світ, передбачає інтерпретацію культури, виявлення відтінків, характерних тільки для неї, застосування до дослідження культури методу емпатії. На думку Р.Редфілда, необхідно бачити явища перш за все зсередини і тільки потім можливо прийти до їх «зовнішнього» розуміння, тобто розуміння у зовнішньому культурному контексті[1,с.63].

За визначенням, даним К.Гіртцем, «картина світу» - притаманна носієві даної культури «картина того, як існують речі, ...його концепція природи, себе і суспільства»[2,с.149 - 150].

Концепція «картини світу» передбачає, перш за все, когнітивний зміст – інформацію про пізнання людьми оточуючого світу. Але на практиці дослідники, що описують образи світу, притаманні тим чи іншим народам, вивчають більшою мірою не те, як народи пізнають світ, а результати цього пізнання: космологічні, онтологічні, есхатологічні системи. В етнологічних

працях «картина світу» виявляється етнографічною абстракцією, тобто спробою антрополога дати цілісний образ «туземної філософії», змоделювати за «туземця» його філософську систему. Таким чином, опис «картини світу» виявляється більшою мірою дослідницьким методом. Навіть сам Р.Редфілд іноді називав опис «картини світу» прийомом, за допомогою якого етнолог може подивитися на світ ніби очима «туземців» і передати їх порядок, категорії, акценти, тобто прийти до автентичного розуміння культури того чи іншого народу.

Етнічна картина світу – це цілісне уявлення про буття, притаманне членам даного етносу, яке виражається через філософію, літературу, міфологію, ідеологію тощо. Воно виявляє себе через вчинки людей, а також через їхнє пояснення своїх вчинків. Воно, власне, і слугує базою для пояснення людьми своїх дій і своїх намірів. Але при цьому важливо підкреслити, що картина світу усвідомлюється членами етносу лише частково і фрагментарно. Фактом свідомості є не її зміст, а її існування і цілісність.

Слід відзначити, що довгий час концепт «картина світу» був пов'язаний з науковим пізнанням. Тобто мова йшла про так звану «наукову картину світу», яка трактувалася як структурний елемент системи наукового знання. У зв'язку з цим слід згадати працю «Ідеали та норми наукового дослідження», а особливо статтю В.С. Стьопіна «Ідеали та норми в динаміці наукового пошуку»[3]. Слід відзначити, що бачення світу як картини, а саме наукове бачення не були випадковими. Вони відображали і відображають певний етап у розумінні себе і способів свого ставлення до світу.

У 1983 р. В.В. Кізіма у своїй праці, присвяченій цьому поняттю, доводить необхідність розгляду картини світу як утворення культурно-історичне, а не тільки суто наукове. Правомірність такого твердження демонструється саме на прикладі становлення європейської науки: її розвиток не був чимось культурно ізольованим, а відбувався одночасно і співвідносно із зародженням капіталістичного способу виробництва. Усвідомлення самоцінності природи, як єдиного джерела пізнання істини, і досвіду, як головного засобу оволодіння

цією природою, а також і пов'язаний з цією ідеєю стиль мислення і світогляду, - проявляється не тільки в науці, але і в усіх інших сферах життя суспільства: «У сфері соціальних відносин вона функціонує у вигляді уявлень про природну рівність людей, цінності людини, її закономірної активності, призводить до віри в розум і людські сили; в теології – до кризи попередніх авторитетів і релігійних догматів; в мистецтві – до відмови від нежиттєвих і одноманітних абстракцій на релігійні теми, пробудженню інтересу до природного начала в людині (розвиток портрету), прагненню точно у відповідності до природи передати зображення не тільки людей, але і речей і природи (натуралізація мистецтва)»[4,с.75]. Власне наукова картина світу виявляється в цьому випадку не більш, ніж одним, нехай і центральним, моментом більш ширшого утворення, що охоплює всі сторони людського відношення до світу.

Вагомий внесок у наукову розробку категорії «картина світу» належить філософії. Так, у концепціях Л. Вітгенштейна та М. Гайдеггера визначено когнітивні ознаки філософського тлумачення «картини світу» як такої побудови, що передбачає певний ступінь об'єктивації через осмислення. Тобто картина світу – це не картина, що зображує світ, а світ, усвідомлений як картина. Вирішальним у встановленні суцього як буття суцього є факт його представленості у свідомості людини.

Основні риси такого бачення підсумовані М.Гайдеггером у статті «Час картини світу». Крім того німецький вчений детальніше визначає межі і своєрідність епох, яку він визначає як «час картини світу». «Світ тут - позначення сутнісного в цілому»[5,с.273], - підкреслює він. Передбачається, що зображені речі постають перед нами в усій їхній повноті. Як зазначає один із сучасних авторів, «гайдеггерівська метафора світу-як-картини досить повчально може бути протиставлена поняттю світу. ...Ця метафора викликає дистанцію між нами і світом, трансформацію у часті і проживання у спостереженні і репрезентацію. Світ стає картиною, репрезентацією, навпроти якої ми стоїмо, залишаючи нас за межами цієї картини, без місця у світі. Такий світ, продукт нашої активності, позбавлений свого впливу на нас. Обов'язки,

стосунки, інтереси, котрі вкорінювали нас у ньому, не можуть знайти свого місця на цьому полотні»[6,с.44].

У філософії «картина світу» визначається як одна з форм світоглядного подання об'єктивної реальності в суспільній свідомості, тому тлумачиться через образ освоєної в практиці дійсності, що становить вихідну умову людського буття, створюється в процесі практичної діяльності людей. Таким чином, підкреслюється свідоме освоєння світу, що згодом використовується у якості «взірця» для членів соціуму.

Вітчизняний філософ С.П.Денисова вважає, що картина світу – це комплекс фундаментальних понять, які віддзеркалюють специфіку людини та її буття:

а) в аспекті первинної антропологізації мови як психофізіологічний вплив людини на конститутивні властивості мови;

б) в аспекті вторинної антропологізації як вплив різних картин світу людини – релігійно-міфологічної, філософської, наукової, художньої та ін., при цьому мова формує мовну картину світу, виражає та експлікує інші картини світу людини, перетворюючи практичні знання, що одержані конкретними індивідами, у колективний досвід[7].

Отже, виходячи навіть з цього визначення, існує картина світу як певний інваріант та інші картини світу як її варіантні реалізації.

Щоб розмежувати певні типи картин світу, дослідники використовують декілька термінів: картина світу, наукова картина світу, етномовна картина світу, образ світу.

Одна зі спроб розмежування цих понять представлена С.П.Денисовою, яка під картиною світу розуміє певну теоретичну модель; під національною картиною світу – конкретну реалізацію цієї моделі; під образом світу - сукупність асоціативних (або будь-яких інших) концептів, що утворюють етномовну картину світу [7,с.14].

Російський історик і культуролог, один із перших науковців, котрі відстоювали потребу у використанні даного поняття в процесі здійснення

історичного дослідження А.Я.Гуревич вважає, що поняття «картина світу» до певної міри може замінюватися поняттям «ментальність» – із тією лише різницею, що картина світу – це значною мірою усвідомлене уявлення, зафіксоване у конкретних витворах культури, а ментальність не рефлектується свідомістю, але більшою мірою переживається (емоційно) і реалізується (у поведінці). Навряд чи та чи інша людина здатна відповісти на питання: «Якою є твоя картина світу?» Однак, «сама картина світу, що включає в себе, зокрема, уявлення про особистість і її відношення до соціуму, про свободу, рівність, честь, добро і зло, правду і працю, про сім'ю і сексуальні стосунки, про хід історії і цінності часу, про співвідношення нового і старого, про смерть і душу (картина світу в принципі невичерпна), – саме ця картина світу, успадкована від попередніх поколінь, така, що постійно підвладна змінам у процесі суспільної практики, лежить в основі людської поведінки»[8,с.50].

Картина світу є не просто результатом якогось рівня пізнання, а скоріше, навпаки, відображає спосіб і правила діяльності мислення і смислових відношень. Така картина чи модель світу може виражатися в різних «текстах» культури — таких як писемні пам'ятки, соціальні інститути, продукти матеріальної культури та ін., але основною формою її існування вважається міф. Міф, за Леві-Стросом, презентує уявлення людини про світобудову і власне місце у світі, але його основна функція — не моделювання реальності як таке, а створення системи орієнтації людини у світі, тобто встановлення правил для мислення, ціннісних орієнтирів та норм поведінки і виправдання соціальних інституцій.

В антропологію і семіотику воно було введене німецьким вченим Лео Вайсгербером, що й послугувало початком розвитку антропологічної лінгвістики. Проаналізувавши мовознавчий дискурс (В. фон Гумбольдт, Л. Вайсгербер, Р. Кісь) можна узагальнити, що між реальною дійсністю і мовою постає людина. Людина, сприймаючи світ, усвідомлює його і вибудовує певну систему уявлень. Через такий механізм пізнавального процесу, як «свідомість –

мислення – осмислення» (за допомогою мови), заповнюється дистанція між реальним світом та його творчим перетворенням – картиною світу.

Враховуючи те, що картина світу не є механічним відображенням реальної дійсності (а постає як умовна модель пізнання, втілена через мову), визначено, що необхідною умовою виформування картини світу є наявність певної знакової системи, здатної втілити і відтворити результат усвідомлення людиною оточуючої дійсності.

Як відомо, поява в лінгвістиці поняття «мовна картина світу» пов'язана з проблемою представлення та тлумачення результатів практичної роботи із структурування семантичних полів, а також проблемами складання ідеографічних словників, тобто в лінгвістиці картина світу традиційно розглядається як специфічно оформлена систематизація плану змісту мови, у процесі якої відбувається фіксація і збереження всього комплексу знань і уявлень конкретного мовного суспільства про світ, що зафіксовано, передусім, у лексичному та фразеологічному складі.

Теоретичним наслідком цього було формулювання положення про те, що кожна мова має унікальний єдиний та неперервний семантичний простір, тому мовну картину світу тлумачать в принципі однаково, передусім як 1) зафіксовану в мові схему сприйняття дійсності, яка є специфічною для певного мовного колективу[9;10;11]; 2) як відображення в мові уявлень про світ, здійснюване людським менталітетом даного мовного соціуму[12;13;14].

Нинішній етап у розвитку наукової картини світу пов'язаний з формуванням посткласичної науки, що характеризується посиленням процесів дисциплінарного синтезу знань. Цей синтез зміцнюється, ґрунтуючись на принципах глобального еволюціонізму. Особливість сучасної картини світу є не прагнення до уніфікації усіх галузей знання, а єдність і розмаїтість дисциплінарних онтологій. Кожна з них постає частиною ускладненого цілого, конкретизуючи усередині себе принципи глобального еволюціонізму.

Розвиток сучасної наукової картини світу виступає одним з аспектів пошуку нових світоглядних смислів та відповідей на історичний виклик,

висунутий перед сучасною цивілізацією. Загальнокультурний смисл наукової картини світу визначається її включеністю у розв'язання проблем вибору життєвих стратегій людства, пошуку нових шляхів цивілізаційного розвитку. Зміни, що відбуваються у сучасній науці, корелюють з пошуками нових світоглядних ідей, які продукуються у різних сферах культури (філософії, релігії, мистецтві тощо). Сучасна наукова картина світу втілює ідеали відкритої раціональності, її світоглядні наслідки поєднані з філософсько-світоглядними ідеалами й цінностями, що виникають на ґрунті різноманітних альтернативних культурних традицій.

Таким чином, картина світу – цілісна, осмислена, загальнозначима знакова система дійсності; вироблений культурою запас значень, смислів, імен, знаків, цінностей, за допомогою яких можна будувати моделі видимого й ідейного світу, стратегії поведінки, плани і сценарії розвитку. Вона обов'язково включає в себе уявну модель світобудови і місце людини у ній, панівні ціннісні орієнтації та пріоритети життєдіяльності людини цього часу.

Дослідження концепту «картина світу» в різних дискурсах засвідчило його загальноповживаність та досить активне функціонування попри відсутність однозначного усталеного тлумачення. Багатство та оригінальність різних підходів до розуміння феномену картини світу, розроблених в різних галузях, дає можливість розширити розуміння в межах філософських знань процесів сприймання та інтерпретації інформації, взаємодії носіїв різних картин світу, успішності адаптації «Я» у світі через розуміння його системи та ін. Адже уявлення про світ — як предметний, так і соціальний — створює основу свідомої діяльності людини.

Картина світу відкривається суб'єктом для себе переважно у формі специфічних внутрішніх переживань, відчуттів, які формуються саме завдяки становленню особистісних смислів, які вносять неповторні барви в окремі образи та в картину світу в цілому. Тому можна сказати, що картин світу є стільки ж скільки є людей. Феномен картини світу, на нашу думку, полягає в розумінні її як специфічного способу духовного засвоєння і емоційно-

образного відображення дійсності, пов'язаний з певним мисленням та ментальністю людини.

Список використаних джерел

1. Культура и этнос. Учебное пособие для самостоятельной работы студентов / Сост. Л. В. Щеглова, Н. Б. Шипулина, Н. Р. Суродина. – Волгоград: Перемена, 2002. – 152 с.
2. Гирц К. Интерпретация культур / Пер. с англ. — М.: «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2004. — 560 с.
3. Степин В.С. Идеалы и нормы в динамике научного поиска. / Идеалы и нормы научного исследования. - Минск: Изд-во БГУ, 1981. - С. 10 - 64.
4. Кизима В.В. Научная картина мира в культурно-историческом аспекте // Научная картина мира. Логико-гносеологический аспект / Под ред. П. С. Дышлевого и В. С. Лукьянца. – К. : Наукова думка, 1983. – С. 74 – 79.
5. Хайдеггер М. Время картины мира // Мартин Хайдеггер. Исток художественного творения / Пер. с нем. Михайлова А.В. – М.: Академический Проект, 2008. – С. 259 – 301.
6. Simpson L. C. Technology, time and the conversation of modernity. – Routledge, 1995. - 232 p.
7. Денисова С.П. Картина світу та суміжні поняття в зіставних дослідженнях / С.П. Денисова // Проблеми зіставної семантики. – К.: Вид. центр КНЛУ, 2005. – Вип. 7. – С. 9 – 15.
8. Гуревич А.Я. Ментальность как пласт социальной целосности / А.Я. Гуревич // Споры о главном: Дискуссии о настоящем и будущем исторической науки вокруг французской школы «Анналов». – М.: Наука, 1993.— С. 49 - 50.
9. Крисаченко В.С., Мостяев О.І. Україна: природа і люди / Крисаченко В.С., Мостяев О.І. - К.: НІСД, 2002. - 623 с.
10. Радзівєвська Т.В. Концепт шляху в українській мові. Поєднання ідей простору і руху / Т.В. Радзівєвська // Мовознавство.- 1997. - № 4 - 5. – С. 18 - 19.

11. Селіванова О.О. Представлення концептосфери мовної діяльності у фразеосистемі української мови / О.О. Селіванова // Вісник Черкаського університету. – Вип. 44, серія Філол. науки, 2003. – С. 3 - 12.

12. Жайворонок В.В. Проблема концептуальної картини світу та мовного її відображення / В.В. Жайворонок // Культура народів Причорномор'я. – №32. – 2002. – с. 51 – 53.

13. Кардашук О.В. Картина світу і модель семантичних відношень у лексиці / О.В. Кардашук // Гуманітарна освіта: фактор світової інтеграції: Матеріали міжнар. наук.-практ. конф. — Чернівці, 1997. — Ч. 2. — С. 205 - 210.

14. Кононенко В.І. Українська народна фраземіка: трансформації образу / В.І. Кононенко // Мова. Культура. Стиль : наукове видання; М-во освіти і науки України, АПН України, Прикарпатський ун-т ім. В. Стефаника. - Івано-Франківськ : Плай, 2002. – С. 215 - 225.

Кумеда Т.А. Концепт «картина мира» как объект гуманитарных исследований.

Рассмотрены и систематизированы подходы к изучению «картины мира» в гуманитарных исследованиях. Основное внимание сосредоточено на сущностных характеристиках и трактовках данного понятия.

Ключевые слова: картина мира, этническая картина мира, научная картина мира, языковая картина мира, образ мира, ментальность.

Kumeda T.A. The concept "world view" as the object of humanitarian research.

The approaches of studying the «world's view» in the humanities researches are considered and systematized. The main attention is focused on the essential characteristics and interpretations of this concept.

Keywords: picture of the world, ethnic picture of the world, the scientific world view, language world, the image of the world, mentality.